

Szakralitás és hatalmi reprezentáció

A MÁRIABESNYŐI MENNYEZETFRESKÓ SZIMBOLIKÁJA

VARGA KÁLMÁN

A Mária-kegyhelyre
zarándokló vidéki,
paraszt hívek
csoportja.

■ A maga nemében páratlan-
nak mondható az a freskócik-
lus, amely 1941–42-ben ké-
szült és ma is látható a barokk
kori Mária-kultusz ápolására
épült máriabesnyői kegytemp-
lom mennyezetén. Egyediség-
ét, kuriozitását az adja, hogy
a Regnum Marianum eszmé-
jébe és a bibliai témákba ágya-
zottan az 1940 körüli korszak
politikai/ideológiai keresztmet-
szete rögzül, részben az aktuá-
lis országhatárok jelzésével,
részben a világi hatalom képi-
selőinek ábrázolásával.

■ A besnyői mennyezetképek
iskolapéldáját adják annak, mi-
ként fejezi ki egy szakrális mű-
vészeti alkotás a saját korát,
annak szellemiségét, mégpedig
meglehetősen direkt mó-
don. Persze az is csoda, hogy
mindez 1945 után érintetlen
maradt, bár valószínű, hogy az
egyházi tulajdonlás folytonos-
sága mentette meg a képeket,
ellentétben számos világi épü-
leten levert-lemeszelt, a kor-
szak politikusait és eseményeit
ábrázoló murális munkával.

Kezdjük a készítés idejével: 1941–
1942. Magyarország sikeresnek
tűnő háborút visel Németország
oldalán, a bécsi döntések és a délvidéki
harcok révén területek kerülnek vissza
a Trianonban elszakított országrészek-
ből. Az 1938-as Eucharisztikus Világ-
kongresszus hozadéka még friss, mivel
a világ figyelmét Magyarországra irá-
nyította és deklarálta, hogy a sokat
szenvedett nemzet a keresztény Eu-
rópa közösségéhez tartozik. A Regnum
Marianum eszméje reneszánszát éli, s
a kapucinus rendhez tartozó Máriabes-
nyő ekkor a legnépszerűbb és anyagi-
lag is jó helyzetben lévő Mária-kegyhe-
lyek egyike.

MAGYARORSZÁG „FELHŐJE”

A kapucinus tartományi vezetés 1941-
ben a székelyföldi Ozsdolából szár-
mazó szerzetespapot, Páter [Bögözi]
Vilmost (1899–1971) emelte házfő-
nökké. (Az atya előtte is a kolostorban
élt a közösség vikáriusaként.) Vilmos
páter rendkívül energikus, vitalitással
teli egyéniség volt, ő határozta el és in-
dította meg 1941-ben a templomterek
teljes kifestését, s ehhez alkotótársra
lelt a földijének számító, székelyudvar-
helyi születésű Márton Lajos (1891–
1953) festőművészen, akit a két világ-
háború közötti korszak egyik legtöb-
bet foglalkoztatott egyházi festőjeként
tartunk számon.

Így született meg – többek között –
a templom főhajójában az Árpád-házi

szenteket is felvonultató „Mária or-
szága” mennyezetfreskó, amely egy
ezeréves gondolkört aktualizált (mel-
lette a díszítésben délről a kettős ke-
reszt, északról az Árpádok piros-fehér
színei voltak láthatók). Fő mondanója
a Regnum Marianum gondolkörébe
ágyazottan a trianoni békediktátum el-
leni tiltakozás, vagyis történelmi lép-
tékű kérdésfelvetés az ország területi

Magyarország felhője. A *Mária országa* című
mennyezetképen az angyalok tartotta kék
felhő az 1941-es határokat formázza.

integritásáról, eredeti megoldással rögzítve egy kivételes pillanatfelvételt, az 1938–41 között visszacsatolt területekkel kiegészült Magyarországot. Mária fölött az angyalok tartotta kék felhő ugyanis az 1941-es határokat formázza, a Szűz lábánál a visszatért részek szimbolikus alakjaival.

Az ábrázolás nyilván nemcsak az adott állapotot rögzíti, hanem az ideiglenességre is céloz: üzenete, hogy Mária országa regenerálódik, s ha a felhő kiterjedése eléri majd a történelmi határokat, helyére véglegesen befesthető lesz az ezeréves Magyarország.

A KORMÁNYZÓ FELESÉGE

A hagyományok szerint azokban a egyes házasságokban, amelyekben a férj református, a feleség pedig katolikus volt, mindkét fél megtartotta felekezeti hovatartozását. Így volt ez a Horthy családban is, ahol Horthy Miklós protestánsként, Purgly Magdolna (1881–1959) pedig katolikusként lépett a kötelékbe. A kormányzói méltóság gyakorlásában ugyanakkor számos problémát okozott Horthy reformátusága: államfőként például nem gyakorolhatta a főkegyúri jogot, s ennek következtében regnálása alatt – persze a politikai vezetés véleményét figyelembe véve – a római pápa nevezte ki

a magyarországi főpapokat. Hasonlóképp gondot okoztak a nagyszabású katolikus események, ezért aztán gyakorlattá vált, hogy több esetben a feleség szereplésével reprezentálták a kormányzói főhatalmat.

Horthy természetesen református istentiszteletre járt, nem látogatta a katolikus templomokat, és alakja, portréja a szakrális terekben sem jelenhetett meg. A református hajlékok puritánságától idegenek voltak a képek, különösen a freskók, a katolikus templomokban pedig fel sem merülhetett a felekezeti másság bárminemű ábrázolása. Így például a családi fészeknek számító Kenderes katolikus templomának 1920-as években készült mellékoltárán ma is Purgly Magdolna alakja látható, amint az oltáriszentséget imádó embercsoportot vezeti. Mi több, Rovátka Lajos (1890–1960) festőművész a kormányzópár egyik leányát, az ugyancsak katolikus Horthy Magdát (1902–1918) vette modellnek Bűnbánó Magdolna arcához.

Máriabesnyőn a *Mária országa* című mennyezetkép az ikonográfiai rendszert alkotó freskóciklus központi és szervező eleme, amelyet mintegy nyúlványokként egészítenek ki kapcsolódó ábrázolások. Témánk, pontosabban Purgly Magdolna alakja szempontjából az orgonakarzat fölötti, a *Mária országa* mennyezetképet nyugatról

záró ív *Ave Maria* falképe a fontos, amelyen Mária szélesre tárt karokkal fogadja a hozzá zarándoklókat: jobb felől a világi méltóságok és jellemzően a városi, polgári, míg bal felől a vidéki, paraszti hívek járulnak elé. Logikailag nem kevésbé figyelemre méltó az *Ave Mariával* szemközt a mennyezetképet keletről határoló ív *Az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus* címet viselő freskója, centrumában az oltáriszentséggel, mellékalakjai között az egyházi hatalom képviselőivel. Mindkét kép általános mondanivalója, hogy mind a nemzet egésze, mind annak egyes tagjai csak mély vallásossággal, a világi és egyházi méltóságok kiválasztottjainak iránymutatásával juthatnak el Mária országába, mely egyúttal a trianoni sebet begyógyító „Nagy-Magyarország” is.

Az ikonográfiai program tehát e helyütt a világi és szakrális hatalom hangsúlyos megjelenítésére törekedett, méghozzá nem szimbolikus, hanem megszemélyesítő módon. Így került a keleti ívre Serédi Justinian (1884–1945) akkori hercegprímás és Péter József (1890–1967) váci püspök jól felismerhető portréja, reprezentálva az egyházi főhatalmat és annak helyi, egyházmegyei képviselőjét. (Sőt, a kapucinus házfőnök Bögözy páter arcvonásai is jól beazonosíthatók az eucharisztika-freskó egyik mellékalakjának, az áldoztató papnak a figurájában.) Következés-

képp átellenben a világi főhatalomnak kellett megjelennie, azaz Magyarország kormányzójának és a megyei főispánnak.

Horthy Miklós felesége, Purgly Magdolna reprezentálta a kormányzói hatalmat. (Sajnos az 1990-es évek elejének meglehetősen dilettáns restaurálása ezt a freskórészletet is érintette, így a ma látható arc már kevésbé hasonlít a kormányzónéra.) A megyei főispán ekkor Viczián István (1874–1959) volt, aki éppen a festés ideje alatt, 1941-ben került hivatalába, ám Gödöllő, illetve Máriabesnyő vonatkozásában közömbös figurának számított és politikai súlya általában sem volt jelentős. Ennek következtében került helyi notabilitásként a kormányzóné oldalára Endre László (1895–1946) megyei alispán, aki 1923–1937 között Gödöllő főszolgabírájaként rendkívül népszerű volt a településen és környékén, s befolyása a szolgabíró-ság után is megmaradt.

A máig népszerű besnyői kegyhely a Szűz Mária oltalmába ajánlott ország, a trianoni döntés semmissé válásának reménye, az aktuális történelmi változásokból merített optimizmus és a mindezt előmozdító világi és egyházi hatalom leplezetlenül megfogalmazott vizuális lenyomatát őrzi. Megszívlelendő, hogy az ábrázolásokat nem csupán mai tudásunk alapján minősítsük: ezek

a freskók, az alakjaikban felismerhető személyiségek koruk társadalmát és szemléletét mutatják, a jövő ismerete nélkül. Készítésük idején sem alkotójuk, sem megrendelőjük nem sejtette, hogyan alakul a történelem, hogy az a bizonyos felhő félbemarad, és a megfestett hatalmasságok emlékezete sem lesz azonos akkori megítélésükkel.

ENDRE LÁSZLÓ ALAKJÁRÓL

A hírhedten antiszemita, a magyarországi zsidók deportálásában belügyi államtitkárként meghatározó szerepet játszó és büneiért 1946-ban népbíró-sági ítélettel kivégzett Endre Lászlóról sok egykorú fénykép maradt fenn. A szokásosan beállított, öltönyös fotók mellett felvételek készültek róla a különböző rendezvényeken, sőt filmhíradó örökítette meg a kivégzését is. Őt ábrázoló korabeli festményről vagy szoborról azonban nem tudunk, bár nem zárható ki, hogy hivatalából – főszolgabíró, megyei alispán, államtitkár – adódóan portréját megfesthették vagy megmintázhatták. Ezért is számít páratlannak az az ábrázolás, mely a máriabesnyői templomban a kormányzó feleségével, Purgly Magdolnával együtt mutatja Endrét.

Az elmúlt évtizedekben a gödöllői helytörténészek között nemegyszer

A világi főhatalom képviseletében Horthy Miklós felesége, Purgly Magdolna reprezentálta a kormányzói hatalmat. A kormányzóné oldalára – helyi notabilitásként – Endre László (1895–1946) megyei alispán került, aki 1923–1937 között Gödöllő főszolgabírája volt.

volt vita tárgya, hogy a besnyői freskó elegánsan öltözött figurája vajon tényleg Endre Lászlót ábrázolja-e. Miközben a fizikai hasonlóság – jellegzetes fejforma, hátrafésült haj és karakteres bajusz – kétségtelenül fennáll, kézzelfogható dokumentum – például a festő Márton Lajos feljegyzése vagy vázolata – nem maradt ránk. Ellentmondások és többnyire ellenőrizhetetlenek a volt plébánosok visszaemlékezései, például a kapucinus szerzetes Páter [Huszár Dezső] Victricius (1913–2003) 1985-ben lejegyzett sorai, melyek szerint egy „Németh József vagy István” nevű gödöllői támogatójuk arcvonásait örökítené meg a portré.

Az atya azt is megemlíti, hogy a Rákosi-időszakban a hatóságok beidéztek a feltételezett gödöllői patrónust, aki megerősítette, hogy ő volt Márton Lajos festőművész modellje. Utánnézve az anyakönyvekben, az egyébként ritkának nem nevezhető Németh István névvel megáldott helybélinek

nincs nyoma, a támogatók tábláin sem szerepel ez a név, viszont találunk egy ebben az időszakban élt Németh József nevű lakost, aki 1912-ben született és 1965-ben hunyt el – a szponzorok listáin azonban ő sem szerepel. (Tegyük hozzá: Besnyőn sem volt gyakorlat, hogy a sok száz kisebb-nagyobb támogatóról képeket fessenek, neveiket egy-

szerűen kifüggesztett kőtáblákra vagy posztamensekre vésték. Így került például – hogy a Németh névnel maradjunk – az egyik táblára egy pesti illetőségű segítő, Németh Sándor neve.)

Egy másik visszaemlékező, a kolostort az 1940-es években világi alkalmazottként szolgáló Gabrielli Oszkár (1906–1998) szerint viszont a freskón

Serédi Justinián hercegprímás és Pétery József váci püspök portréja reprezentálja az egyházi főhatalmat.

az 1919 végétől néhány hónapig miniszterelnök Huszár Károly (1882–1941) látható. Gabrielli arra is emléke-

HORTHY ALAKJA MURÁLIS MŰVEKEN

Kormányzóként Horthy Miklósról számtalan képzőművészeti alkotás, elsősorban portré készült, a murális műfajban viszont kizárólag világi épületek – a Rákosi-korszakban többnyire megsemmisített – falmezőin és mindig a felesége nélkül örökítették meg. A leghíresebb talán a szegedi Hősök kapujának 1937-es datálású freskója, Aba-Novák Vilmos (1894–1941) bizánci stílusban festett, élesen dekoratív műve, melyen Horthy fehér lovon ugratva viszi támadásba katonáit. (Az 1949-ben levakolt kép egyébként a cementréteg alatt oly mértékben sérült, hogy amikor az ezredfordulón restaurálták, kétharmad részben újra kellett festeni.)

Szintén Aba-Novák volt az alkotója az 1934–38 között emelt székesfehérvári Szent István-mauzóleum *Hódolat a Szent Jobb előtt* című nagy falképének. Ezen a Szent István-i évfordulós műalkotáson az ereklyénél fejet hajtó kormányzó név szerint beazonosítható politikustársaival és egyházi méltóságokkal jelenik meg. Öltözete

itt is az elmaradhatatlan tengernagyi egyenruha, de tányérsapka nélkül, az aktushoz illően fedetlen fővel hajolva tiszteleg. (A két évtizede restaurálni kezdett freskó még a szegedinél is rosszabb állapotban volt, gyakorlatilag a semmiből kellett újraalkotni.)

Az Országház eredetileg elnöki nagytermének falain a két világháború között a múltbéli magyar kormányzók (Hunyadi, Kossuth) megdicsőülését ábrázoló freskóciklus volt látható, Udvarý Géza (1872–1932) és Diósy Antal (1895–1977) munkái. Ennek részeként, vagyis ehhez harmadikként Hende Vince (1892–1957) festett monumentális falképet *Az alkotmányos élet helyreállítása Horthy Miklós kormányzásával* címmel 1930-ban. A budai királyi palotától a turalmadárig minden hatalmi-ideológiai szimbólumot felsorakoztató tablón ugyancsak arcról voltak felismerhetők a politikusok, közülük természetesen Bethlen István miniszterelnök került hangsúlyos, a kormányzóval lényegében párt alkotó pozícióba. A Hunyadiakat és

Bögözy páter kapucinus rendházfőnök arcvonásai is jól beazonosíthatók az eucharisztika-freskó egyik mellékalakjának, az áldoztató papnak a figurájában.

zett, hogy a festő egy fényképről dolgozott, ám a Huszár Károlyról fennma-

radt fotók egészen más karakterű arcot mutatnak, mint amit a festő megörökített. (Huszárnak egyébként besznyői kötődéséről sem tudunk.)

Mára a kérdés eldőltnek tekinthető, egyebek mellett két, egymást erősítő fontos érv alapján. Egyrészt az ikonográfiai program felfejtése révén dipólusos összefüggés figyelhető meg a

világi és egyházi hatalom megjelenítésében, mégpedig a megszemélyesítés egyértelmű szándékával. Másrészt – összevetve az arcvonásokat más politikusok portréival – a képen ábrázolt figura oly mértékben hasonlít a fényképről jól ismert, helyi hatalmi ágens Endre Lászlóra, hogy a tévedés lehetősége kizárt. ♦

Kossuthot ábrázoló művek ma is megcsodálhatók, míg Hende freskóját a második világhéges után eltávolították, és Patay Lászlónak (1932–2002) *II. Rákóczi Ferenc és Esze Tamás találkozására* című fal-festménye került a helyére.

Ágaskodó lovon és az égiek támogatásával a trianoni átok ellen küzdő kormányzót örökítette meg Molnár C. Pál (1894–1981) a főváros Dob utcai postaépületének mennyezetén 1939-ben. A képen villám sújt le egy „*Trianon*” feliratú kötömbre, mellette a visszakerült felvidéki és kárpátaljai városok nevei, föntebb Horthy alakja és alatta a felirat: „*Horthy Miklós országgyarapító*”. Akárcsak a besznyői freskó, Molnár műve is afféle pillanatfelvétel, amely közvetlenül az első bécsi döntés után készült, így a későbbi területgyarapodások sem direkt módon, sem szimbólumokban nem jelennek meg rajta. (A kép alighanem ma is ott rejtőzik a későbbi festékrétegek alatt.)

Az első világháború előtt kezdtek meg, majd az 1920-as évek végére fejezték be teljesen a Magyar Nemzeti Levéltár budavári épületét, amelynek belső közterei – enciklopédikus igényrel – a magyar történelem és művelődéstörténet fontos eseményeit, alakjait ábrázoló falképeket kaptak. Alkotójuk a Képzőművészeti Főiskola ak-

kori tanára, Dudits Andor (1866–1944) volt. Ecsetje nyomán a harmadik emelet főfalára került a klebelsbergi kultúrpolitika „mélységét” deklaráló jelenet Horthy Miklós és több kormánytag figurájával, amint éppen egy újonnan épített tanyasi iskolát avatnak fel. 1944–45 fordulóján, a budai harcok alatt ez az épületrész és maga a kép is megsérült, majd végleges eltüntetésére – többéves szakmai és politikai huzavona után – 1951-ben került sor.

A közelmúltban meglehetősen nagy politikai vitát váltott ki a kecskeméti városháza dísztermének felújításakor megtalált Horthy-ábrázolás. Székely Bertalan korábbi patinás freskói közé 1938-ban a város megrendelésére Pándy Lajos (1895–1957) festette meg a kért témát, a kormányzó 1920-as kecskeméti látogatását, amúgy nem különösebben izgalmas, sztereotip modorban. Az akkori városatyák Horthy 70. születésnapjára egyfajta ajándéknak szánták a festményt, amely aztán az ötvenes években ugyanarra a sorsra jutott, mint a többi hasonló indíttatású falkép. S most, hogy előkerült, függőnyt húztak eléje, tehát ugyanúgy korjellemző, ahogy viszonyulunk hozzá: nem semmisítjük meg, de nem is nagyon mutogatjuk...